

O‘ZBEK QURILISH TERMINOLOGIYASI TARIXIY SHAKLLANISH

Sag‘dullayev Ma‘ruf Ilhom o‘g‘li,
Toshkent davlat tibbiyot universiteti
O‘zbek va xorijiy tillar kafedrası
Email: marufsagdullayev045@gamil.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tili qurilish terminologiyasining tarixiy shakllanishi tahlil qilinadi. Unda terminlarning paydo bo‘lish manbalari, rivojlanish bosqichlari hamda turli tillar ta‘siri yoritilgan. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, leksik-semantik va tavsifiy usullardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, qurilish terminologiyasi qadimgi davrlardan boshlab shakllanib, o‘rta asrlar va zamonaviy davrda yanada boyigan. Shuningdek, maqolada terminlarni tartibga solish va milliylashtirish masalalariga ham e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: semantika, termin, dissertatsiya, o‘zlashma so‘zlar, leksika, leksema, leksin-semantik tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируется историческое формирование строительной терминологии узбекского языка. В ней освещаются источники возникновения терминов, этапы их развития, а также влияние различных языков. В процессе исследования были использованы историко-сравнительный, лексико-семантический и описательный методы. Результаты показали, что строительная терминология формировалась с древних времён и значительно обогатилась в средние века и в современный период. Также в статье уделено внимание вопросам упорядочения и национализации терминов.

Ключевые слова: семантика, термин, диссертация, заимствованные слова, лексика, лексема, лексико-семантический анализ.

Abstract. This article analyzes the historical formation of construction terminology in the Uzbek language. It examines the sources of term formation, stages of development, and the influence of different languages. The study employs historical-comparative, lexical-semantic, and descriptive methods. The results show that construction terminology has been developing since ancient times and became significantly enriched during the medieval and modern periods. The article also addresses issues of standardization and nationalization of terms.

Keywords: semantics, term, dissertation, borrowed words, lexicon, lexeme, lexical-semantic analysis.

Kirish. O‘zbek tili qurilish terminologiyasining tarixiy shakllanishi masalasi tilshunoslikda terminologiya, leksikologiya va sohaviy til tadqiqotlari doirasida o‘rganib kelingan. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy ishlar mazkur sohaning nazariy asoslarini belgilash, terminlarning kelib chiqishi, shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tilshunosligida terminologiya masalalari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar alohida o‘rin tutadi. Bu borada terminning mohiyati, uning umumxalq leksikasidan farqli jihatlari, sohaviy xususiyatlari hamda tizimlilik prinsiplari haqida turli ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Terminlarning aniqligi, bir ma‘noliligi va qisqaligi kabi xususiyatlari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilida qurilish terminologiyasiga oid tadqiqotlar asosan terminologiya va leksikologiya doirasida o‘rganilgan. Ilmiy ishlarda terminlarning mohiyati, ularning tizimlilik, aniqligi va bir ma‘noliligi kabi xususiyatlari yoritilgan. Qurilish terminlari XI asrdayoq Mahmud Qoshg‘ariy tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, uning mashhur “Devoni lug‘atit turk” asrida ham mavjud [1]. R. Daniyarovning “O‘zbek tili texnika terminologiyasi rivojlanishi va shakllanishi” doktorlik dissertatsiyasida ham ba‘zi

qurilish terminlari haqida ham ma'lumotlar berilgan. Unda terminlarni shakllanishi va rivojlanish bosqichlari to'g'risida tadqiq olib borilgan [1]. O'zbek tilidagi qurilish sohasiga oid muhim tadqiqotlardan biri Q.Sapayevning "O'zbek tilining quruvchilik terminologiyasi" tadqiqot ishidir. Qurilish terminlarining mavzuviy turlari va rivojlanishi haqida ochib bergan. M.Qambarova "Ingliz va o'zbek tillarida arixtektura-qurilish terminlari semantikasi, hamda ularning korpuslarda berilishi" tadqiqot ishida esa qurilish terminlarini lug'atlarda berilishi va korpusini tuzish masalalari ochib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda o'zbek tili qurilish terminologiyasining tarixiy shakllanishini o'rganish uchun bir nechta oddiy va samarali usullardan foydalanildi.

Avvalo, tarixiy-qiyosiy usul qo'llanildi. Bu usul yordamida qurilish terminlarining turli davrlarda qanday shakllanganligi va qanday o'zgarib borganligi solishtirib o'rganildi.

Shuningdek, leksik-semantik tahlil usuli ishlatildi. Bu orqali terminlarning ma'nosi, qanday tushunchani ifodalashi va vaqt o'tishi bilan ma'nosida qanday o'zgarishlar bo'lgani tahlil qilindi.

Bundan tashqari, tavsifiy (deskriptiv) usul yordamida mavjud terminlar yig'ildi va tartibga solindi. Ya'ni, qurilish sohasiga oid so'zlar to'planib, ularning xususiyatlari oddiy tarzda bayon qilindi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlar, lug'atlar va turli manbalar o'rganilib, ulardagi ma'lumotlar umumlashtirildi. Shu asosda xulosa chiqarildi.

Ushbu metodlar tadqiqotni sodda, tushunarli va izchil olib borishga yordam berdi.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot davomida o'zbek tili qurilish terminologiyasining tarixiy shakllanishi bosqichma-bosqich o'rganildi va bir qator muhim natijalarga erishildi.

Avvalo, qurilish terminlarining eng qadimgi qatlami turkiy manbalarga borib taqalishi aniqlandi. Masalan, "poydevor", "ustun", "loy" kabi oddiy va kundalik so'zlar dastlab umumxalq leksikasiga tegishli bo'lgan bo'lsa, keyinchalik qurilish sohasida ham termin sifatida qo'llanila boshlagan. Mahmud Qoshg'riyning "Devonu lug'atit turk" asarida ba'zi qurilish terminlari quyidagich berilgan: *ul – devor va uylar poydevori; arquq – ustun; baliq – loy; siruq – chodirning ustuni; tubraq – tuproq* [2].

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'rta asrlar davrida qurilish terminologiyasi yanada boyigan. Bu davrda ayniqsa me'morchilik rivojlanganligi sababli yangi atamalar paydo bo'lgan. Shu bilan birga, arab va fors-tojik tillaridan kirib kelgan ko'plab so'zlar qurilish terminlari sifatida mustahkam o'rnashgan. Masalan, "me'mor" (arabcha), "handasa" (arabcha), "gumbaz" (arabcha), "ravoq" (arabcha), "koshin" (forscha), "ganch" (forscha) kabi birliklar tarixiy yodgorliklar, risolalar va amaliy nutqda barqarorlashib, keyinchalik o'zbek tilining qurilish leksikasida muhim o'rin egallagan.

Rossiya imperiyasi va sovet davrida o'zbek qurilish terminologiyasining intensiv modernizatsiyasi yuz berdi. Bu davrda sanoatlashuv, standartlashtirish, loyiha institutlari, muhandislik ta'limi, shaharsozlik rejalari kabi omillar "klassik" me'morchilik leksikasiga yangi texnik qatlamni qo'shdi. Ko'plab terminlar rus tili orqali xalqaro ilmiy-texnik leksikadan o'zlashdi: "beton", "armatura", "sement", "temir-beton", "proyekt",

“konstruksiya”, “montaj”, “kran”, “svarka” (keyinchalik “payvandlash”), “panel”, “blok”, “fundament” (poydevor bilan parallel) kabi birliklar shu davrning mahsulidir. O‘zlashuv jarayonining o‘ziga xos tomoni shundaki, ayrim terminlar o‘zbek tilida fonetik-morfologik moslashdi (“sement”, “beton”), ayrimlari esa ikki xil variantda ishladi: tarjima qilingan milliy ekvivalent (masalan, “poydevor”) va ruscha-internatsional shakl (“fundament”). Terminologik me‘yorlashtirishning dastlabki tajribalari ham aynan shu sharoitda yuzaga keldi: soha lug‘atlari, o‘quv qo‘llanmalar, texnik reglamentlar va davlat standartlari tilida atamalarni birxillashtirishga urinishlar bo‘ldi. Bu jarayonda terminologiyani “tizim sifatida” ko‘rish, ya’ni bir tushunchaga bir nom, bir nomga bir tushuncha tamoyilini amalga oshirish har doim ham oson kechmadi, chunki qurilish amaliyoti tez o‘zgarar, hududiy shevalar, kasb jargonlari va tarjima amaliyoti turlicha yo‘nalishda kechardi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, zamonaviy davrda qurilish terminologiyasini tartibga solish va milliyashtirishga e’tibor kuchaygan. Ba’zi o‘zlashma terminlar o‘rniga o‘zbekcha muqobillar yaratishga harakat qilinmoqda.

Umuman olganda, o‘zbek tili qurilish terminologiyasi uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan bo‘lib, u turli davrlar va tillar ta’sirida boyib borgan. Bu esa uning murakkab va boy tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijasida o‘zbek tili qurilish terminologiyasining uzoq tarixiy jarayon davomida shakllanganligi aniqlandi. Dastlab oddiy umumxalq so‘zlari asosida yuzaga kelgan terminlar keyinchalik turli davrlar ta’sirida boyib borgan. Ayniqsa, o‘rta asrlarda me‘morchilik rivoji hamda arab va fors-tojik tillari ta’siri, XX asrda esa rus tili orqali kirib kelgan terminlar bu tizimning kengayishiga katta hissa qo‘shgan.

Shuningdek, tadqiqot davomida zamonaviy davrda qurilish terminologiyasini tartibga solish va milliyashtirish zarurligi aniqlandi. O‘zbek tilining ichki imkoniyatlaridan foydalanib yangi terminlar yaratish va mavjudlarini tizimlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, qurilish terminologiyasi o‘zbek tilining boy va rivojlanib borayotgan qatlamlaridan biri bo‘lib, uni chuqur o‘rganish kelgusida ilmiy va amaliy jihatdan muhim natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. M.M.Qambarova Ingliz va o‘zbek tillarida arxitektura-qurilish terminlari semantikasi hamda ularning korpuslarida berilishi: f.f.d.(PhD) diss. – Toshkent, 2023. – 15-16-b.
2. Mutallibov S.M. Mahmud Qoshg‘ariy. Turkiy so‘zlar devoni/ Devonu lug‘atit turk/. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi Mutallibov S.M. – Toshkent, 1960-y. – 499-b.
3. Сапаев К. Узбекская строительная терминология: диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук – Ташкент, 1988.